

FTAXP 05.11.15:
ӘОЖ 314.02
JEL J11

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-2-245-261>

К.С. АЛПЫСБАЕВ,*¹

PhD, аға оқытушы.

*e-mail: alpysbayev_kuan@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2644-2651

А.А. МУХАМАДИЕВА,²

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: ai-m77@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3775-1863

И.В. БОРДИЯНУ,²

PhD, профессор.

e-mail: bordiyanuilon@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7175-9829

Г.К. БРАУВАЙЛЕР,³

PhD, профессор.

e-mail: christian.brauweiler@fh-zwickau.de

ORCID ID: 0000-0003-0284-5667

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Сорбонна-Қазақстан институты,
Алматы қ., Қазақстан

²Қазақстан-Американдық еркін университеті,
Өскемен қ., Қазақстан

³Батыс Саксон қолданбалы ғылымдар университеті,
Цвиккау қ., Германия

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙДЫҢ ЖАЛПЫ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ: ГЕНДЕРЛІК АСПЕКТ

Аңдатпа

Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының 2023 жылғы 14 қарашадағы жедел деректеріне сәйкес, Қазақстан халқы 20 000 000 адамды құрады. Соңғы жылдары бұл көрсеткіштің өсуі байқалғанымен, елде демографиялық мәселелердің бар екенін жоққа шығаруға болмайды. Халық саны бойынша әлемдік рейтингте 242 елдің ішінде Қазақстан 61-орында тұр. Мамандардың пікірінше, халық тығыздығы 1 км²-қа 7,3 адамды құрайтындықтан, елдің жер көлеміне сәйкес халық санын арттыру үшін бұл көрсеткішті екі есе арттыру қажет. Қазақстан Республикасындағы халық санының жыл сайынғы орташа өсімі 1,2–1,3% болғандықтан, халық санының екі есе ұлғаюы үшін 70 жылдан астам уақыт қажет. Елдегі демографиялық жағдайға әсер ететін негізгі көрсеткіштерге халық саны, оның құрамы, туу және өлім көрсеткіштері, некелесу және ажырасу деңгейі, сондай-ақ көші-қон жатады. Осыған орай, бұл көрсеткіштерді терең зерттеп, елдегі демографиялық жағдайды оңтайландыруға бағытталған іс-шараларды қабылдау маңызды деп есептейміз. Мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасының демографиялық жағдайына, оның ішінде гендерлік аспектіге терең талдау жүргізу негізінде елдегі халық санын арттыру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Тірек сөздер: демография, көші-қон, халық саны, туу, өлім, гендер, ерлер, әйелдер.

Кіріспе

Көпұлтты және көпмәдениетті қоғамды бейнелейтін қазіргі Қазақстан Республикасы демографиялық зерттеулердің бірегей объектісі болып табылады. Әлемдік саясат саласындағы серпінді әлеуметтік-экономикалық даму және жаһандық өзгерістер жағдайында демографиялық ахуалды талдау стратегиялық жоспарлау мен мемлекеттік саясатты қалыптастырудың ажырамас бөлігіне айналады.

Қазақстан Республикасы тууға, өлім-жітімге және көші-қонға әсер ететін түрлі факторлардың әсеріне ұшырайтын бірегей демографиялық ортаны білдіреді. Бұл мақалада біз халықтың динамикасын, жас топтарының құрылымын, сондай-ақ көші-қон ағындарының демографиялық дамудың жалпы көрінісіне әсерін анықтайтын негізгі заңдылықтар мен факторларды анықтай отырып, елдің демографиялық көрінісін қалыптастыратын жалпы тенденцияларға назар аударамыз.

Демографиялық ахуалды теңгерімді және жан-жақты талдау мемлекеттің әлеуметтік және экономикалық саясатын қалыптастыруда шешуші рөл атқаратынын атап өту қажет. Демографиялық сын-қатерлер мен перспективаларды түсіну тұрақты даму стратегияларын әзірлеуге ықпал етеді, сондай-ақ халық құрылымындағы болашақ өзгерістерді болжау үшін негіз береді, бұл өз кезегінде денсаулық сақтау, білім беру, еңбек ресурстары және әлеуметтік қамсыздандыру саласында негізделген шешімдер қабылдаудың негізгі құралы болып табылады.

Осы мақала халықтың жағдайы мен динамикасына толыққанды шолу жасау мақсатында Қазақстан Республикасындағы негізгі демографиялық үрдістерді жүйелі зерттеуге бағытталған. Елдің демографиялық жағдайындағы жалпы үрдістерді талдау іргелі проблемаларды бөліп көрсетуге, сондай-ақ халықты басқару саласындағы мемлекеттік саясатты дамыту мен жетілдіру үшін әлеуетті айқындауға мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістер

Демографиялық ауысуды бастан өткерген барлық елдердегі демографиялық өзгерістердің қазіргі кезеңі екі негізгі белгімен сипатталады:

1) халық санының өсуінің тоқтауы;

2) халықтың ұзақ мерзімді қартаюы салдарынан төмендеу тенденциясына ие болған, алайда соңғы жылдары біреудің қарауындағы адамдардың жалпы коэффициентінің біртіндеп артуы. Бұл екі көрсеткіш те экономикалық тұрғыдан қолайсыз болып табылады [1].

Аталған зерттеуді жүргізуде демографиялық әдістер, жүйелі талдау, оның ішінде статистикалық, графикалық, салыстырмалы талдау, көлденең және тік талдау әдістері кеңінен пайдаланылды.

Зерттеу жұмысының әдіснамалық негізі демографиялық мәселелердің талдауы бойынша отандық және шетелдік авторлардың еңбектері. Сонымен қатар мақала жазу барысында Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы материалдары авторлармен кеңінен қолданылды.

Негізгі ережелер

Демография мемлекеттік саясатты қалыптастыруда, әсіресе экономика, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау және білім беру саласында маңызды рөл атқарады. Туу, өлім-жітім, көші-қон, жас және жыныстық топтар, неке және ажырасу, сондай-ақ халықтың құрамы мен өзгеруіне әсер ететін басқа факторлардың терең зерттеуіне негізделген демографиялық деректерді талдау болашақ тенденцияларды болжауға, тұрақты даму стратегияларын әзірлеуге және халықты реттеу шараларын қабылдауға үлкен септігін тигізеді.

Әдебиетке шолу

Заманауи демографиялық және гендерлік мәселелер әрдайым демография мен гендерлік қатынастардың өзекті аспектілерімен байланысты ғылымның әртүрлі салаларында зерттеушілердің назарын аударуда.

Статистикалық демографияның бастамасын ағылшынның шығармаларынан табуға болады Джон Граун; оның жұмысы «Табиғи және саяси бақылаулар»...»Өлім туралы жазбалар негізінде жасалған» (1662) кітабында 16 ғасырдың аяғына келетін өлім мен шоқындыру рәсімінен өткен апталық жазбаларда («өлім тізімдері») қарастырылған. Статистикалық заңдылықтарды іздеу барысында Граун ерлер мен әйелдердің туу коэффициентін, сондай-ақ Лондон мен ауылдық қауымдастықтардағы өлім-жітім мен туу коэффициентін бағалады. Оның ең танымал үлесі бірінші өлім кестесін құру болды; бала туу мен өлім-жітім деңгейін талдай отырып, ол әскерге шақыру жасындағы ерлер санын, бала туу жасындағы әйелдердің санын, отбасылардың жалпы санын және тіпті Лондон тұрғындарын шамамен бағалай алды. Осыған ұқсас тағы бір зерттеуді Иоганн Сюссмих жүргізді, оның кітабы Die Göttliche Ordnung (1741; «Құдайдың тәртібі») Бранденбург тегі 1056 приходтың, сондай-ақ Пруссияның әртүрлі қалалары мен провинцияларының тұрғындарын талдады. Сюссмих өлім-жітімнің бірнеше кестесін жасады, ең алдымен Пруссияның бүкіл халқы үшін осындай алғашқы кесте (1765). XVIII ғасырдағы Еуропада өмірді сақтандырудың дамуы және қоғамдық денсаулыққа көбірек көңіл бөлу өлім-жітімді зерттеудің маңыздылығы туралы хабардарлықтың артуына әкелді. Азаматтық хал актілерінің маңызды әлеуметтік оқиғалар (туу, өлім және неке) туралы жазбалары XIX ғасырда шіркеу тізілімдерін ығыстыра бастады. XIX ғасырда халық санағы да дамыды. XIX ғасырдың көп бөлігінде демографиялық зерттеулер өлім құбылысына баса назар аударуды жалғастырды; демографтар XIX ғасырдың екінші жартысында индустриалды дамыған елдерде туудың айтарлықтай төмендегенін байқағаннан кейін ғана олар туу мен көбеюді өлім-жітім сияқты қызығушылықпен зерттей бастады. Чарльз Дарвиннің теориялары мен Фрэнсис Гальтонның еңбектерінде көрсетілгендей, дифференциалды туу құбылысы, оның іріктеуге және әсіресе интеллект эволюциясына әсері кең қызығушылық тудырды. Екі дүниежүзілік соғыс арасындағы кезеңде демография кеңірек, пәнаралық сипатқа ие болды. 1928 ж. Халықаралық халықты зерттеу одағы құрылды [2].

Өз кезегінде 60-жылдары Ресейде демографиялық зерттеулерді жаңадан бастаған алғашқы құрылымдардың бірі М.В. Ломоносов атындағы ММУ болды. 1965 ж. онда халықты зерттеу зертханасы, ал 1967 ж. экономика факультетінде халықты зерттеу кафедрасы құрылды. 1968 ж. олар Д.И. Валентейдің жетекшілігімен Халық мәселелерін зерттеу жөніндегі оқу-ғылыми орталыққа біріктірілді. Орталықта белгілі Ресейлік демографтар А.Я. Кваша, В.В. Елизаров, В.А. Ионцев, Н.В. Зверева, В.Н. Архангельск және т.б. жұмыс істеді және жұмыс істейді. 1964 ж. орталық статистика басқармасында (КСРО СБО ФЗИ) неке, туу, отбасын қалыптастыру бойынша зерттеулерді бастаған Л.Е. Дарскийдің Ресейдегі демографияның жандануына қосқан үлесін атап өтуге болмайды, ол аталған СБО демография бөлімінің зертханаларының бірін басқарды [3].

Ал Ресейдегі гендерлік зерттеулерге 30 жыл деген мамандардың ойлары бар. Бастама нүктесі ретінде 1990 ж. Ресей Ғылым Академиясы аясында, халықтың әлеуметтік-экономикалық проблемалары институтында (ESEPN ran) зертхананың ашылуы мен оның ресми атауы алғаш рет «гендер» терминін қолданғанын алуға болады. Ресейде гендерлік зерттеулердің пайда болуы Н.М. Римашевская атаумен байланысты. Бұл оның жаңа идеяларға ашықтығының арқасында мүмкін болды. Ғылымда жаңа бағытты ашуға қасиет бәріне бірдей берілмейді. Н.М. Римашевская осындай қасиетке ие болған. Сонымен қатар, ол қажетті ресурстарға ие болып, жаңа бағыты Ғылым Академиясы шеңберінде ресми заңдастырды. Ол 1990 ж. құрған ESEPN RAS. Гендерлік зерттеулер зертханасы (кейінірек гендерлік мәселелер зертханасы деп өзгертілді) және бүгінде әлеуметтік-экономикалық гендерлік зерттеулермен сәтті айналысуда [4].

Өз кезегінде батыс ғалымдарының келесі зерттеушілері «Гендерлік зерттеулер» әлеуметтік пәнін құруда маңызды рөл атқарды: Джудит Батлер, Роза Брайдотти, Тереза де Лауретис, Люси Иригаре, Гейл Рубин және т.б. Аталған зерттеушілердің Ресейдегі гендерлік теңдік тақырыбымен айналысып жүрген ғалымдардың еңбектерінің негізін қалыптастыруына әсері жоғары болып табылады [5].

Қазіргі таңда гендерлік тұрғыдан демография мәселелерімен айналысып жүрген Ресейлік зерттеуші Ирина Калабихинаны ерекше атап өтуге болады – оның зерттеулері экономикалық және демографиялық дамуды гендерлік аспект тұрғысынан қарастыруға және гендерлік фактордың демографиялық мәселелерге ықпалын бағалауға, әртүрлі факторлардың әсерінен орын алған демографиялық жоғалтулардың гендерлік алшақтығын зерттеуге бағытталған [68].

Посткеңестік кезеңде халықтың көбею проблемаларымен айналысатын қазақстандық ғалымдар тобы өте тар. Оның үстіне аталған мәселені гендерлік аспект тұрғысынан зерттеген ғалымдар жоқтың қасы.

XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басындағы демографиялық дамудың егемендік ерекшеліктері М.Х. Асылбеков пен В.В. Козинаның монографияларында қарастырылды.

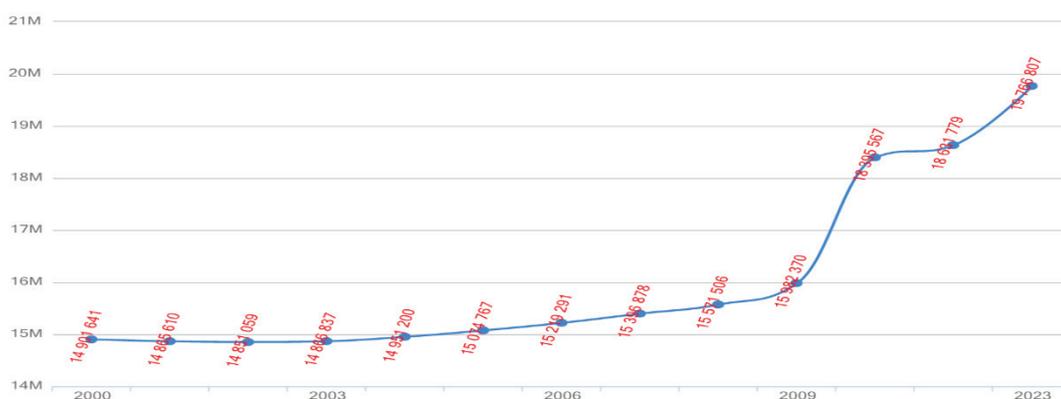
Басқа проблемалармен қатар авторлар 1980–1990 жж. туу, өлім, неке және ажырасу жағдайын сипаттап, дағдарыс кезеңіндегі Қазақстанның демографиялық жағдайын көрсетті. Ғалымдар сонымен қатар XX ғасырдың аяғында қазақ этносының демографиялық даму ерекшеліктерін анықтауға тырысты [9].

Әдеби шолу демография мен гендерлік зерттеулердің байлығы мен әртүрлілігін көрсетеді. Классикалық тұжырымдамалардан бастап қазіргі заманғы пәнаралық зерттеулерге дейін демография мен гендерлік қатынастарды түсінуде үздіксіз даму байқалады, бұл олардың қазіргі қоғамдық дискурстағы маңыздылығын көрсетеді. Біздің ойымызша Қазақстандағы бұл бағыттағы зерттеулерді едәуір арттыру қажет.

Нәтижелер мен талқылау

Кез-келген мемлекеттің демографиялық саясаты демографиялық ауысудың үш негізгі механизміне әсер етуге тырысады: туу, өлім және көші-қон. Басқаша айтқанда, демографиялық саясат екі негізгі параметрді өзгертуге бағытталған: халық саны және жас құрылымы. Көбінесе бұл саясат депопуляция сияқты демографиялық өзгерістердің жағымсыз салдарын жеңуге немесе алдын алуға бағытталып, ал пайда болған мүмкіндіктерді бейімдеуге және пайдалануды аз талап етеді [10].

Зерттеуіміздің талдама бөлімін еліміздегі соңғы 20 жылдықтағы халық санын зерделеуден бастасақ (сурет-1).

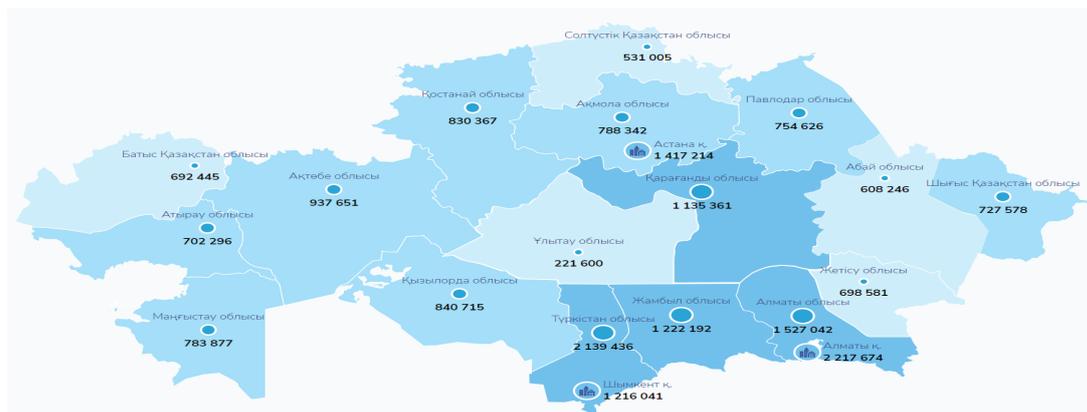

Сурет 1 – 2000–2023жж. кезең аралығындағы жыл басындағы халық саны

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

Талданатын кезеңде біз ҚР-да халық санының кезең-кезеңімен өсуін байқаймыз. 2009 жылдан кейін Қазақстанда бұл көрсеткіште 18 395 567 адамға дейін күрт жоғарлады. Өз кезегінде, 2023 ж. бұл көрсеткіш 19 766 807 адамға тең болды.

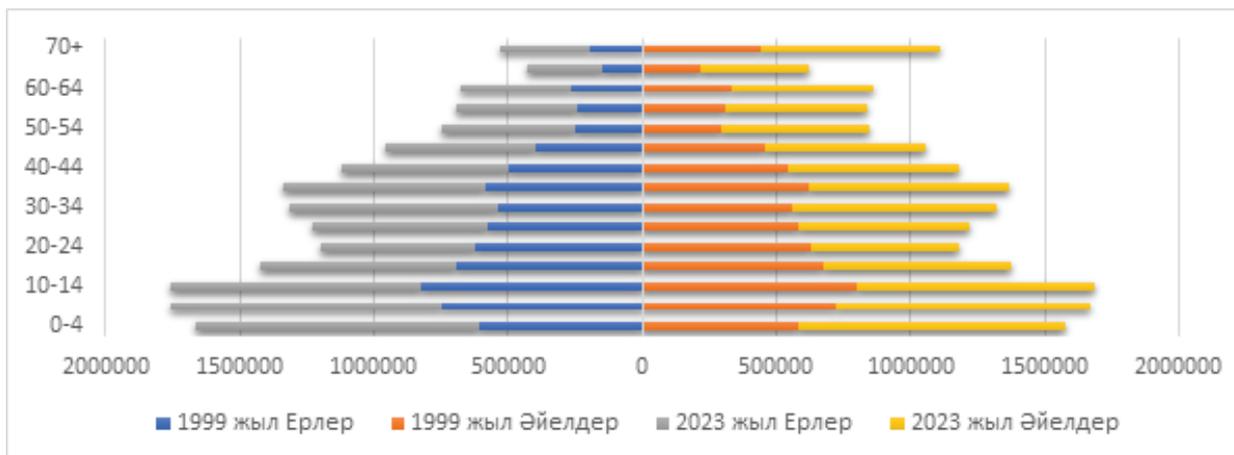
2023 жылғы қарашадағы халық санының көрсеткіштерін қарайтын болсақ, облыстар бөлінісінде біз олардың саны бойынша негізгі үлес салмағы Алматы қаласы мен Түркістан облысына келетінін көреміз. Өз кезегінде ең аз үлес салмағы Ұлытау, Солтүстік Қазақстан, Абай, Батыс Қазақстан, Жетісу облыстарына келеді. Аталған жағдайды 2-суреттен (249 б.) толығырақ көруімізге болады.

Сурет 2 – 2023 жылдың қараша айындағы ҚР-ң өңірлері бойынша халық саны

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының ресми сайтынан алынды.

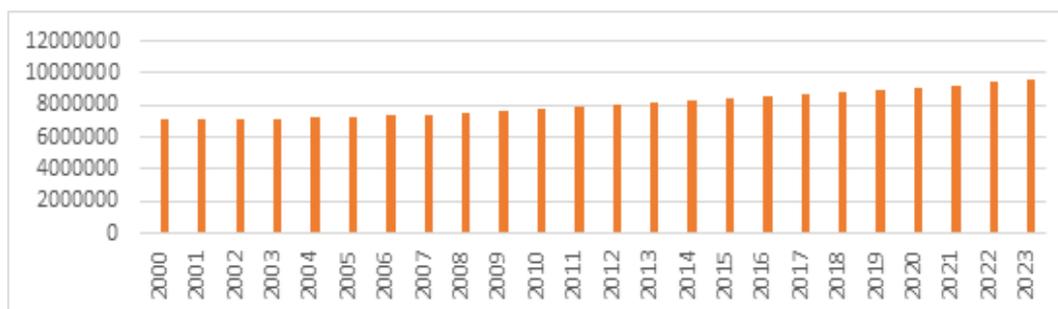
Демографиялық қауіпсіздік мәселесі адамзат өркениетінің бүкіл тарихында өзектілігін сақтайды. Өз кезегінде елдің ұлттық қауіпсіздігіне елдегі демографиялық жағдайдың ықпалы жоғары болып табылады. Ал, гендерлік фактор демографиялық процестердің динамикасына айтарлықтай әсер ететіндігі мәлім [11]. Осыған байланысты еліміздегі халықтың жас-жыныстық құрылымына назар салсақ.

Сурет 3 – 1999 және 2023 жж. салыстырғандағы Қазақстан Республикасы халқының жас-жыныстық құрылымы

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

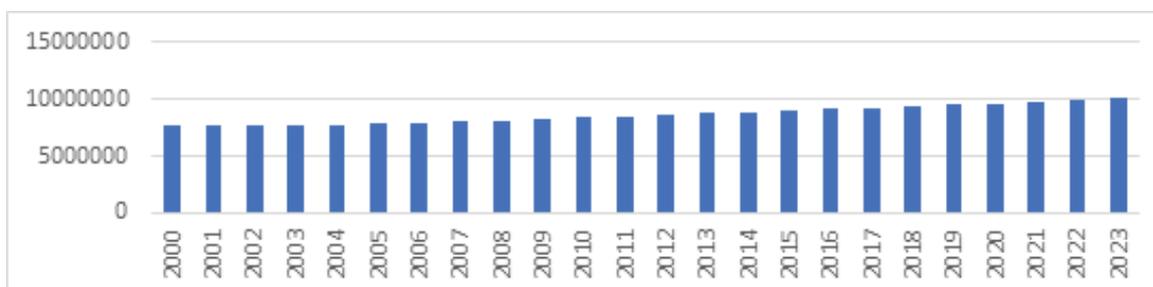
3-суретте көрсетілгендей, 1999 ж. да, 2023 ж. да 59 жас аралығындағы ерлер мен әйелдердің саны басқа жас топтарымен салыстырғанда жоғары деңгейге ие (2023 ж. 10–14 жас аралығындағы жынысы бойынша халық саны осы көрсеткіштен сәл асып түседі). Ерлер мен әйелдердің ең аз саны 65–69 жаста байқалады. Осы кезеңде ерлер де, әйелдер де саны 10 000 000 адам деңгейіне жетпейді. Өз кезегінде, 2023 ж. басына қарай халық санының өсуі байқалды, оның көрсеткіші 20 000 000 адамға жақындады. Соңғы жиырма жылдықтағы ерлер мен әйелдер санының динамикасы 4–5 суреттерде берілген.

Сурет 4 – 2000–2023 жж. кезеңінде Қазақстан Республикасындағы ерлер саны

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

Суреттен көріп отырғанымыздай 2000 жылдан бастап 2004 жылға дейін еліміздегі ерлер саны төмендеп, 7 160 173 адамды құрады. 2005 жылдан бастап ерлер санының біртіндеп жоғарлау тенденциясын байқауымызға болады. 2023 ж. басына ҚР ерлер саны 9 647 701 адамды құрады. Ол 2000 жылғы көрсеткішпен салыстырғанда 34,4% жоғары.

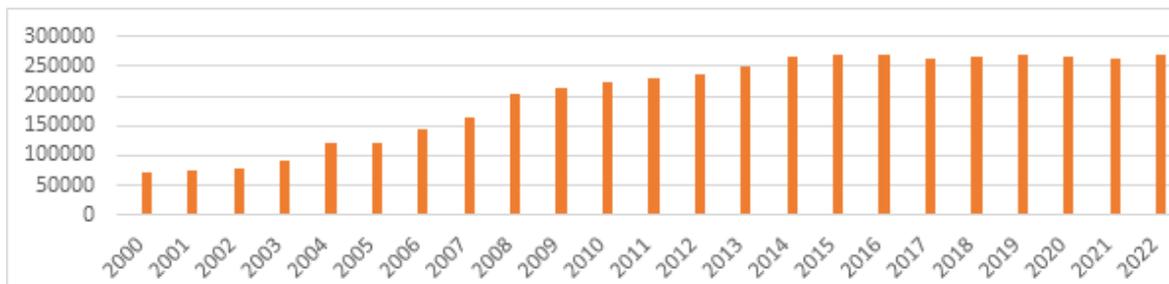

Сурет 5 – Қазақстан Республикасындағы әйелдер саны 2000–2023 жж.

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

Қазақстан Республикасы халқының жалпы құрылымындағы суреттерде көрсетілгендей, талданатын кезеңде әйелдердің үлес салмағы жыл сайын ерлерге қарағанда орташа есеппен 2% - ға (ерлер 48%, әйелдер 52%) артық. Өз кезегінде, гендерлік аспект бойынша халық санының талдауы ерлер мен әйелдер санының өсуі 2003 жылдан басталғанын көрсетті, бұл жалпы халық санының динамикасын талдау кезінде де байқалды. Алайда, егер 2003–2008 жж. аралығында ерлер мен әйелдер санының өсуі шамамен бірдей болса, онда 2009 жылдан бастап 2023 жылға дейін әйелдерге қарағанда ерлер динамикасының өсуі байқалады (орташа жылдық өсім: ерлер 1,7% әйелдер 1,5%).

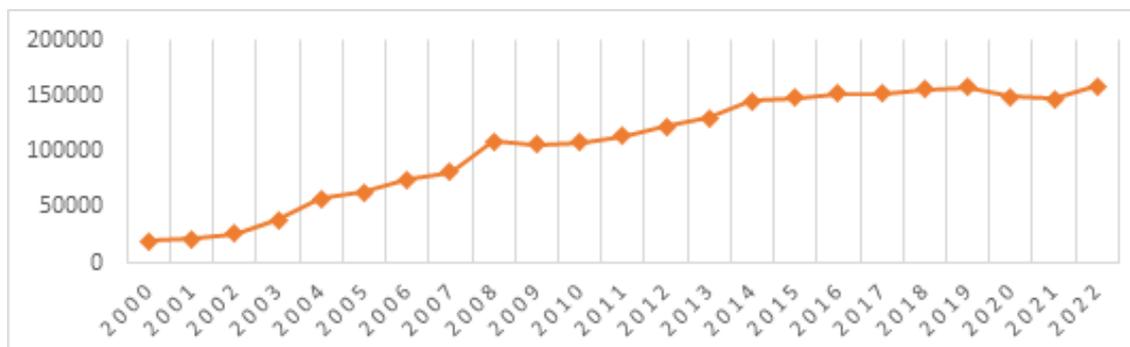
6–8 суреттерге назар аударып, біз ҚР-дағы халықтың табиғи өсу динамикасын көре аламыз.

Сурет 6 – 2000–2022 жж. ҚР-дағы халықтың табиғи өсімінің көрсеткіші.

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

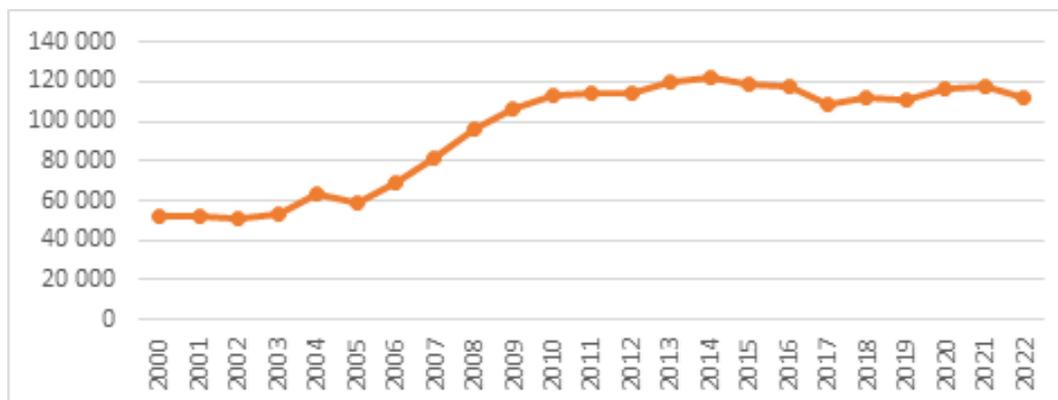
Жоғарыда келтірілген суреттен көріп отырғанымыздай, ҚР-да халықтың табиғи өсу көрсеткіші динамикасының жоғары экстенсивтілігі 2004 ж. (30%), 2006 ж. (18%), 2007 ж. (13%), 2008 ж. (25%) байқалады. Бұл көрсеткіштің төмендеуі 2017 ж. (3%), 2020 ж. (1,37), 2021 ж. (0,5%) тиесілі. Қалған жылдары көрсеткіштің 0,26,4% аралығында шамалы өсуі орын алуда. ҚР-да халықтың табиғи өсімінің ең жоғары көрсеткіші 2016 ж. болды (269 463 адам).

Сурет 7 – 2000–2022 жж. ҚР-дағы қала халқының табиғи өсімінің көрсеткіші

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

ҚР-дағы қала халқының табиғи өсімі көрсеткіші 2000 жылдан 2008 жылға дейін жоғарлауы байқалуда. 2009 ж. көрсеткіштің төмендеуі болғанымен, 2010–2019 жж. аралығында қала халқының табиғи өсімі қайта жоғарлау тенденциясына ие болуда. 2022 ж. аталған көрсеткіш талдау кезеңі бойынша өзінің ең жоғарғы деңгейіне жетіп, 158 530 адамды құрады. Ол 2000 жылмен салыстырғанда 7 есе жоғары.

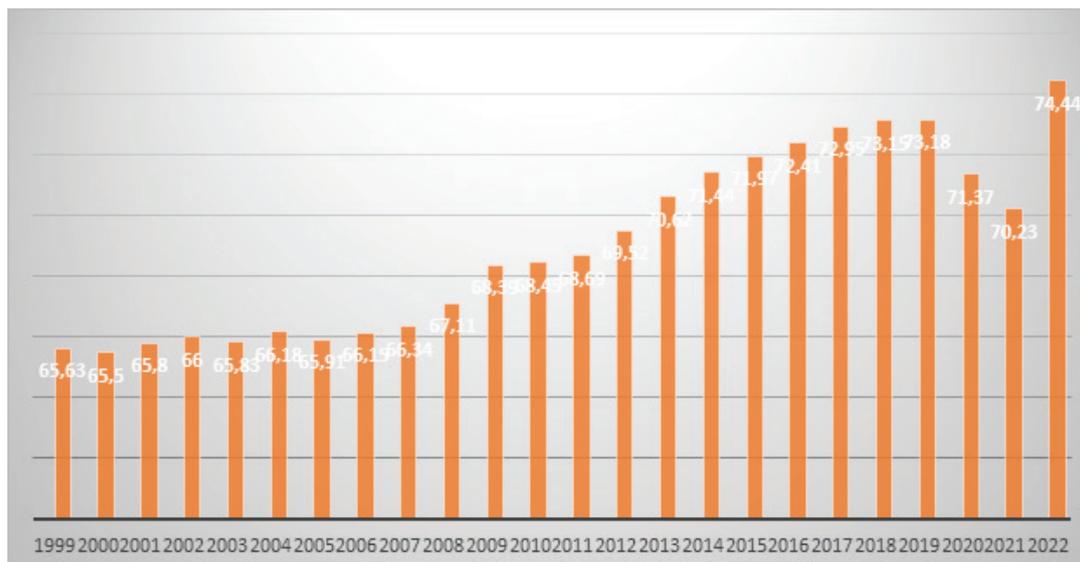
Сурет 8 – ҚР-дағы ауыл халқының табиғи өсімінің көрсеткіші 2000–2022 жж.

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

8-суреттен көріп отырғанымыздай ауыл халқының табиғи өсімі 2000–2002 жж. біртіндеп төмендесе, 2003–2004 жж. жоғарлап 60 000 адамнан асты. 2005 ж. аталған көрсеткіштің төмендеуі орын алып, ары қарай 2014 жылға дейін ауыл халқының табиғи өсімі жыл сайын жоғарлап талдау кезеңіндегі өзінің ең жоғарғы нүктесіне жетті (122 000 адам).

Қала және ауыл халқының табиғи өсімінің көрсеткішіне салыстырмалы тұрғыда қарайтын болсақ, 2004 жылға дейін табиғи өсімнің жалпы құрылымында ауыл халқының өсімінің үлес салмағы қалалық өсімнен жоғары болды. 2000–2001 жж. ол 50 000-нан астам адамға тең болды, бұл 70%-дан асады. 2002 жылдан бастап қала халқының табиғи өсу көрсеткіші біртіндеп өсе бастады және 2005 жылдан бастап оның ауыл тұрғындарымен салыстырғанда үлес салмағы артып келеді. Бұл үрдіс 2022 жылға дейін байқалуда. Қала халқының табиғи өсімділігі 158 530 адам (59%), ал ауыл халқының өсімі – 111 840 (41%).

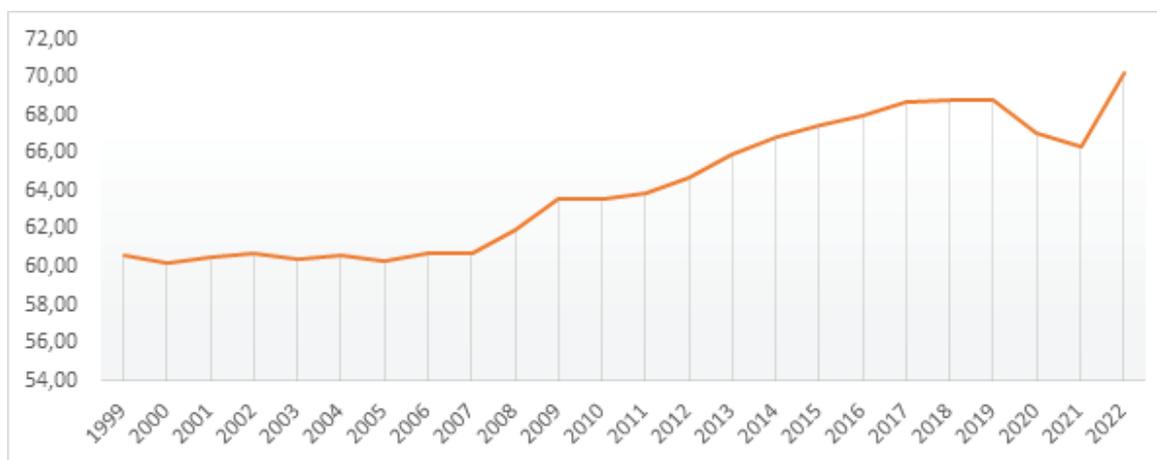
ҚР-дағы демографиялық жағдайға әсер ететін тағы бір көрсеткіш-өмір сүру ұзақтығының көрсеткіші. Бұл көрсеткішті талдау үшін 9-суретке назар аударайық.

Сурет 9 – ҚР-дағы халықтың өмір сүру ұзақтығы

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

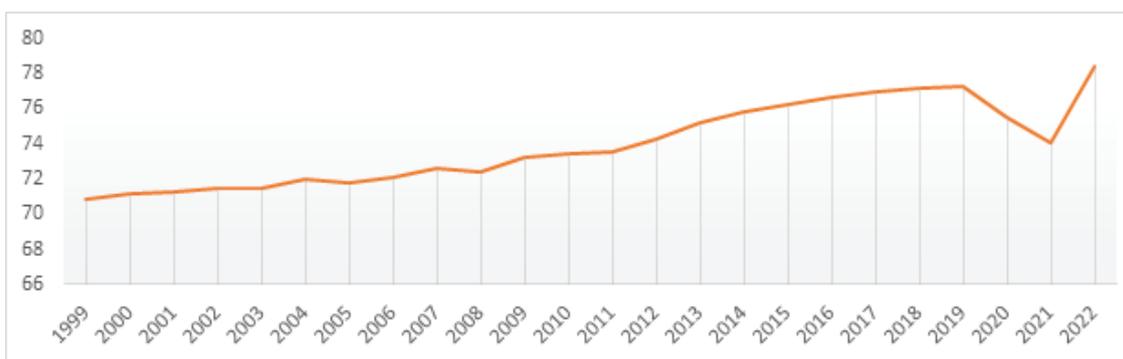
9-суретте көрсетілгендей, талдау кезеңі шеңберінде өмір сүру ұзақтығының біртіндеп өсуі байқалады. Егер 1999 ж. Қазақстанда өмір сүру ұзақтығы 65 жыл болса, онда шамалы ауытқулармен ол оң өсуге ұмтылып, 2022 ж. 74,4 жылды құрады. Сондай-ақ, халық ұзақтығының салыстырмалы теріс ауытқуы 2020–2021 жж. (71,3; 70,2 жыл) байқалғанын атап өткен жөн. Бұл Covid-19 пандемиясының салдарына байланысты өлім-жітім көрсеткішінің артуына байланысты болуы мүмкін.

Сурет 10 – 1999–2022 жж. кезеңінде ҚР-да ерлердің өмір сүру ұзақтығы

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

10-суреттен көріп отырғанымыздай талдау кезеңі аралығында еліміздегі ерлердің өмір сүру ұзақтығы 2019 жылға дейін біртіндеп жоғарлап 2020–2021 жж. күрт төмендеді (2013 жылғы көрсеткішке дейін). Бұл жағдай Covid-19 пандемиясымен байланысты деп есептейміз. Алайда 2022 ж. аталған көрсеткіштің өсуі және талдау кезеңінің ең жоғарғы деңгейге дейін жеткенін көруімізге болады.

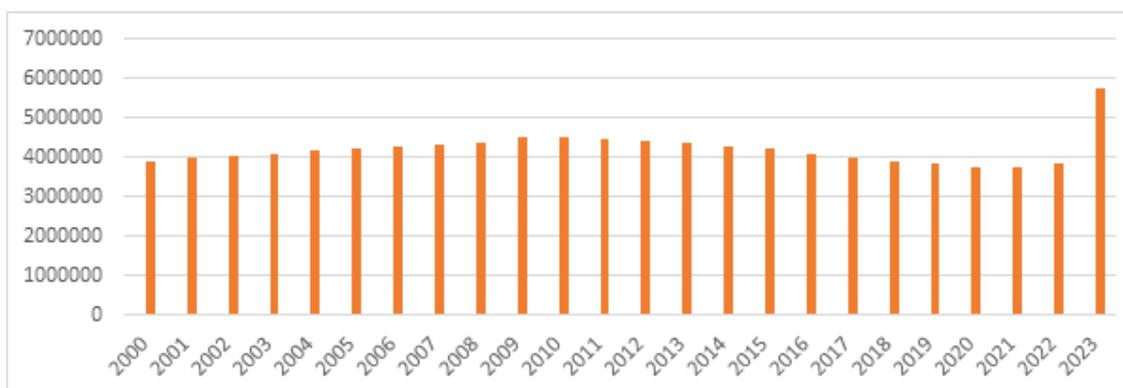
Сурет 11 – 1999–2022 жж. кезеңінде ҚР-дағы әйелдердің өмір сүру ұзақтығы

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

Өз кезегінде, 10–11 суреттерге назар аудара отырып, біз бүкіл талданған кезеңде Қазақстандағы әйелдердің өмір сүру ұзақтығы ерлердің өмір сүру ұзақтығынан орта есеппен 9,7 жылға жоғары екенін көреміз. Осылайша, 2022 ж. ерлердің өмір сүру ұзақтығы 70,26 жасты құрады, бұл 1999 жылғы әйелдердің өмір сүру ұзақтығынан төмен көрсеткіш (70,87).

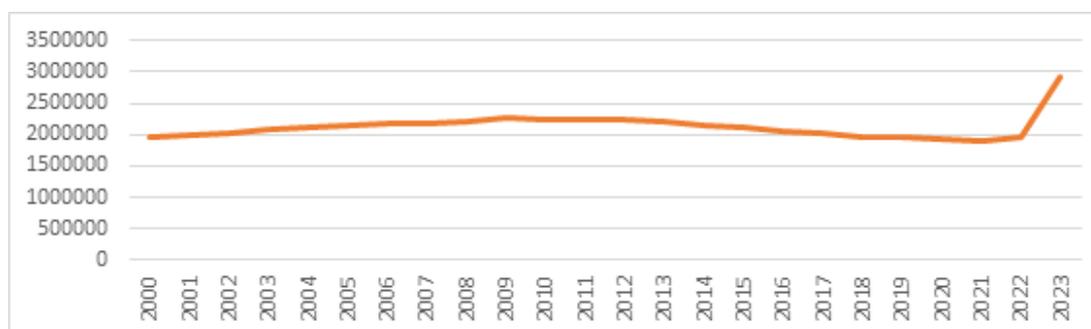
Көрсеткіштер динамикасына келетін болсақ, ол жыл сайын 0,04-0,7% шамалы теріс ауытқулардың орын алуымен жоғарлау тенденциясына ие. Жоғарыда айтылғандай, 2021 ж. ерлер мен әйелдер арасында айтарлықтай төмендеуі байқалады.

Біздің ойымызша, елдегі демографиялық жағдайға жастардың саны да айтарлықтай әсер етеді, олар жақын арада отбасын құра отырып, елдегі табиғи өсім көрсеткішін арттыра алады. Осыған байланысты біз 12–14 суреттерге назар аударып осы көрсеткішті талдаймыз.

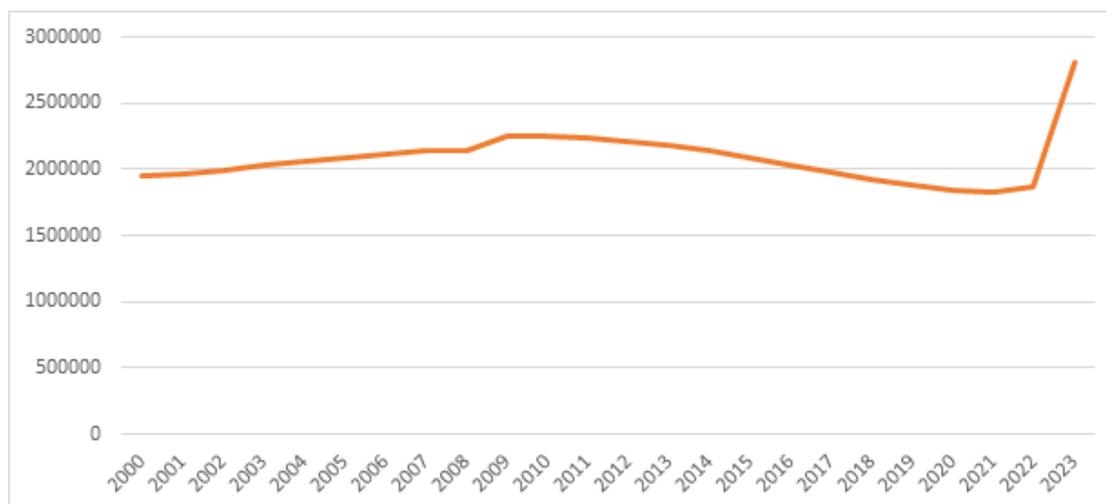
Сурет 12 – 2000–2023 жж. кезеңінде ҚР-дағы жастар саны

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

Сурет 13 – 2000–2023 жж. аралығында ҚР-да жастар арасындағы ер адамдар саны

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

Сурет 14 – 2000–2023 жж. кезеңінде ҚР-да жастар арасындағы әйелдер саны

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

12-суретте көрсетілгендей, 2000–2009 жж. аралығында 2000 жылмен салыстырғанда жастар санының өсуі байқалады. 2001 ж. көрсеткіш 52 000-нан астам адамға жоғарласа, 2008 жылмен салыстырғанда 2009 ж. өсім 164 000-нан астам адамға тең.

Алайда, 2009 жылдан бастап 2021 жылға дейін біз көрсеткіштің теріс динамикасын көреміз (теріс көрсеткіштің 12 494 адамнан 106 765 адамға дейінгі аралықта өзгеретіндігін байқауымызға болады). Өз кезегінде 2022 жылдан бастап біз оң динамикаға қайта оралып, 2023 ж. елдегі жастар саны 5 726 629 адамды құрады. Бұл 2022 жылмен салыстырғанда 1 893 194 адамға артық.

Жастар санының жалпы құрылымындағы ерлер мен әйелдердің үлес салмағы айтарлықтай бірдей деңгейде. Талданып отырған кезеңде жас әйелдер мен ерлер саны көрсеткіштерінің өзгеру үрдісі ҚР-дағы жастар саны көрсеткішінің өзгеруінің жалпы динамикасына ұқсас жағдайға ие.

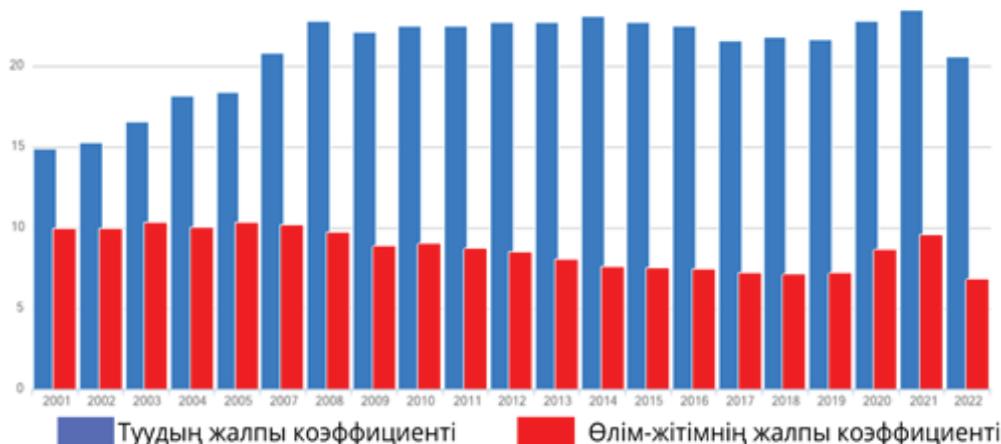
Көптеген зерттеушілер адамдардың экономикалық тұрақсыздық кезінде некеге тұру және туу жоспарларын кейінге қалдыруға бейім екенін анықтады. Өз кезегінде еліміздегі некелесу, ажырасу, туу және өлім-жітімнің көрсеткіштеріне талдау жүргізу демографиялық мәселесінің мән жайын бағалауда маңызды орын алады. Аталған көрсеткіштердің талдауын 15–16 суреттердегі мәліметтер негізінде жүргіземіз.

Сурет 15 – 2001–2022 жж. аралығындағы ҚР-дағы неке қию және ажырасудың жалпы коэффициенті (1000 тұрғынға шаққанда)

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

Неке қию және ажырасу коэффициенттерін өзара салыстыратын болсақ, неке қию коэффициентінің ажырасу коэффициентінен айтарлықтай жоғары деңгейде екендігін көруімізге болады. Алайда 2009 жылдан 2019 жылға дейін біз ажырасу коэффициентінің өсуін байқаймыз және 2013 жылдан бастап неке қию көрсеткішінің теріс динамикасы орын алуда. Тек 2020 жылдан бастап біз ажырасу коэффициентінің төмендегенін көреміз

Сурет 16 – 2001–2022 жж. аралығындағы ҚР-дағы туу және өлім-жітімнің жалпы коэффициенті (1000 тұрғынға шаққанда)

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

Туу мен өлім-жітім коэффициенттеріне талдау жүргізетін болсақ, туу коэффициенті өлім-жітім коэффициентінен айтарлықтай жоғары екенін көруімізге болады. 2007 жылдан бастап коэффициенттер арасындағы айырмашылық 2 еселенуде.

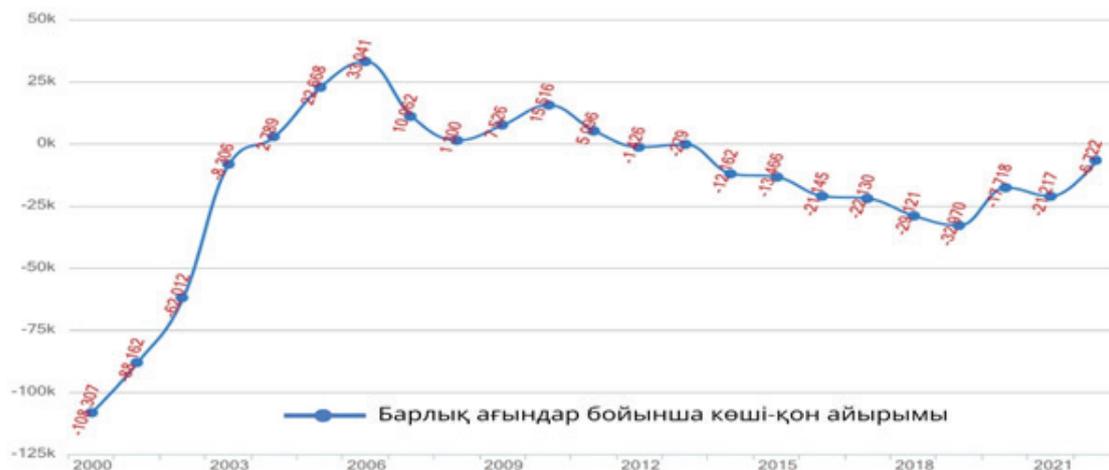
Сурет 17 – 2000–2022 жылдар аралығындағы ҚР-дағы халықтың демографиялық жүктемесінің коэффициенті

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

2000 жылдан 2009 жылға дейінгі кезеңде көрсеткіштің кезең кезеңімен төмендеуі байқалса, 2010 жылдан бастап көрсеткіш оң сипатқа ие болып, 2018 жылға қарай көрсеткіш деңгейі 2000 жылмен теңесті және ары қарай жоғарлау тенденциясы сақталуда.

Халықтың белгілі бір аймаққа қоныс аударуды таңдауының себептері әртүрлі экономикалық, экономикалық емес және әлеуметтік факторларға байланысты. Баратын елдегі жұмыссыздықтың төмен деңгейі еңбек нарығының тиімділігін анықтайтын маңызды фактор болып табылады және нәтижесінде елдің мигранттар үшін бәсекеге қабілеттілік деңгейі мен тартымдылығын көрсетеді. Елдің бәсекеге қабілеттілігін анықтайтын маңызды фактор жалақы деңгейі болып табылады, өйткені ол елдің еңбек нарығының тиімділігі мен жұмыспен қамту деңгейін көрсетеді [12].

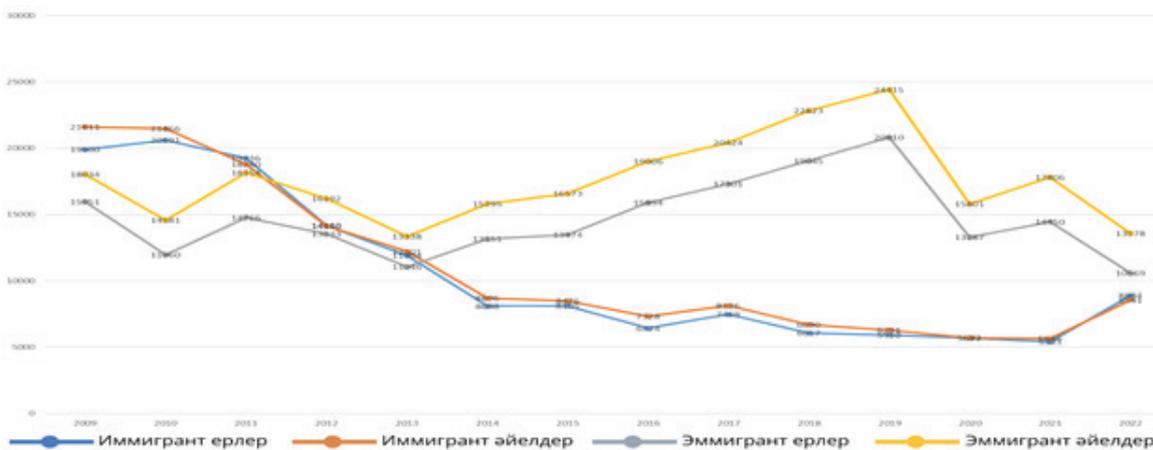
Көші-қон ағындарына әсер ететін экономикалық емес факторларды ескере отырып, қашықтық маңызды фактор болып табылатындығын айтуға болады. Өйткені қашықтық аз болса, бір елден екінші елге көшу әлдеқайда оңай. Қашықтық көші-қон шығындарының көрсеткіші ретінде пайдаланылатындықтан, ол көші-қон ағындарымен теріс байланыста болып табылады [13, 18].

Сурет 18 – 2000–2021 жж. аралығындағы ҚР-дағы барлық ағындар бойынша көші-қон айырымы

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

2000 жылдан 2004 жылға дейін көші-қон сальдосы жыл сайын теріс көрсеткішке ие болғанымен, ол өсу үрдісіне ие болып, 2006 жылға қарай талданған кезең аралығындағы өзінің ең жоғары мәніне жеткенін байқауымызға болады. Алайда, кейін көрсеткіш кезең-кезеңімен төмендей бастап, 2012 жылдан ары қарай қайтадан теріс сипатта болуда.

Сурет 19 – 2009–2022 жж. аралығындағы ҚР-дағы жыныс белгісі бойынша сыртқы көші-қон динамикасы

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

Суреттен көріп отырғаныңыздай, елден қоныс аудару және оралу бойынша әйелдер көрсеткіші ерлерге қарағанда жоғарырақ. 2019 ж. ерлер мен әйелдердің эмиграциясының ең жоғары деңгейі байқалды. 2009 ж. әйелдердің елімізге келуінің ең жоғары көрсеткіші орын алса, ерлер арасында аталған көрсеткіштің ең жоғарғы нүктесіне 2010 ж. жетті.

Жасы	Имиграция							Эмиграция								
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Ерлер																
Жалпы	19900	20591	19236	14156	11904	8088	8105	6424	15951	11960	14766	13533	11046	13151	13474	15894
0-4	1791	1817	1773	1168	776	578	558	224	1052	670	983	1021	829	1033	1050	1305
5-9	1631	1578	1278	936	706	450	468	224	910	698	1005	1030	882	1150	1263	1574
10-14	1263	1263	1042	724	512	337	312	151	788	568	804	828	669	865	978	1119
15-19	1741	1703	1562	1145	829	582	519	449	1572	1017	1044	934	720	782	729	917
20-24	2079	2877	2643	2044	1713	1143	1135	921	2695	1774	1879	1576	1152	1246	1155	1363
25-29	2570	2904	2813	1967	1788	1236	1227	1077	2032	1475	1792	1681	1308	1524	1517	1740
30-34	2018	2173	2149	1556	1353	926	972	768	1550	1184	1618	1531	1180	1474	1641	1960
35-39	1650	1665	1588	1107	1055	706	715	654	1148	919	1254	1240	1032	1240	1350	1689
40-44	1319	1315	1238	813	849	591	539	485	755	608	799	794	686	893	1031	1238
45-49	1008	1157	1048	822	654	449	468	372	735	585	615	629	499	623	677	765
50-54	733	830	848	640	577	404	418	350	715	631	782	626	573	694	658	856
55-59	514	546	542	456	416	267	298	278	712	624	813	657	640	647	642	740
60-64	341	337	361	318	271	194	241	220	411	486	516	411	367	381	333	342
65-69	204	178	192	199	166	100	118	130	276	174	199	162	143	237	192	234
70-74	159	132	167	148	115	65	63	58	328	307	346	213	143	148	74	93
75-79	78	58	96	55	77	43	46	45	134	128	176	137	153	131	117	95
80-84	37	37	40	40	32	16	16	8	105	88	107	60	45	53	32	45
85+	24	21	16	18	14	7	12	12	35	24	34	23	28	30	13	18
Әйелдер																
Жалпы	21611	21466	18780	14140	12201	8696	8476	7328	18034	14581	18154	16192	13338	15795	16573	19006
0-4	1798	1883	1607	1108	753	563	515	220	971	660	1023	1004	712	986	1062	1164
5-9	1718	1739	1191	845	677	503	443	186	873	699	998	1056	843	1077	1226	1457
10-14	1541	1436	909	670	500	313	248	143	778	550	708	823	710	809	919	1076
15-19	1922	1858	1616	1154	888	652	570	497	1602	1031	1083	873	683	760	797	855
20-24	1468	3578	3128	2320	1921	1423	1364	1251	2726	2075	2236	1776	1331	1469	1524	1749
25-29	2857	2954	2585	1976	1831	1326	1357	1160	2124	1568	2128	1940	1492	1870	1929	2192
30-34	2047	2011	1819	1349	1344	848	933	887	1704	1308	1828	1778	1449	1731	2056	2399
35-39	1607	1463	1349	954	951	641	657	664	1174	1024	1352	1380	1187	1479	1679	2040
40-44	1081	1167	1004	782	733	493	483	490	733	612	787	866	781	942	1204	1401
45-49	981	990	920	737	655	425	423	411	883	706	767	709	590	767	793	965
50-54	718	781	818	639	580	406	407	352	1118	975	1321	1136	1038	1128	1088	1153
55-59	647	565	635	565	489	400	396	380	940	848	1050	807	680	769	742	811
60-64	357	377	456	409	327	283	274	279	607	700	796	609	539	573	472	514
65-69	266	190	221	195	161	143	173	181	477	383	423	305	315	488	388	493
70-74	234	227	246	211	160	102	95	79	613	680	834	553	433	360	206	203
75-79	163	131	118	101	114	88	79	77	343	361	401	331	331	338	304	326
80-84	96	84	95	89	67	53	53	39	268	287	300	165	140	160	114	136
85+	50	52	62	58	50	31	28	20	100	112	119	81	84	91	70	72

Жасы	Ерлер										Әйелдер													
	Имиграция					Эмиграция					Имиграция					Эмиграция								
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2017	2018	2019	2020	2021	2022						
Жалпы																								
	7469	6057	5910	5677	5393	8884	17301	19045	20810	13287	14450	10569	8126	6690	6291	5693	5646	8541	20424	22823	24415	15801	17806	13578
0-4	350	364	303	276	87	13	1452	1526	1666	1039	965	519	337	329	291	254	64	14	1397	1528	1588	993	887	524
5-9	370	288	292	330	91	23	1831	1989	2242	1382	1559	1140	320	269	259	291	65	18	1764	1903	2120	1345	1595	1073
10-14	248	230	238	268	77	49	1387	1591	1801	1186	1431	1088	207	203	203	246	63	46	1213	1536	1722	1002	1426	1142
15-19	598	449	401	530	397	824	1020	1031	856	950	679	577	480	426	475	391	691	823	953	1059	795	930	658	
20-24	1043	691	581	548	560	938	1252	1448	1366	834	809	490	1230	1013	883	651	732	1013	1629	1810	1847	1114	1053	682
25-29	1089	825	790	610	722	1231	1742	1748	1794	1022	1036	610	1211	978	805	643	719	1112	2170	2310	2324	1278	1296	925
30-34	926	719	791	643	714	1511	2132	2792	1690	1651	1196	998	728	789	648	704	1120	2698	2995	3322	2050	2177	1590	
35-39	698	561	627	592	704	1227	1929	2106	2491	1656	1934	1395	713	619	559	516	583	1125	2254	2546	2838	1888	2345	1813
40-44	549	483	449	481	505	894	1394	1569	1827	1184	1378	1082	541	482	436	425	418	765	1629	1929	2250	1457	1719	1413
45-49	396	417	378	396	378	734	930	1119	1260	787	997	839	426	333	326	323	413	682	1085	1413	1496	1111	1394	1091
50-54	381	241	272	278	311	476	639	771	932	579	625	504	361	303	317	270	333	497	1218	1298	1328	898	926	812
55-59	268	279	290	239	265	373	746	823	750	498	530	404	428	373	337	299	283	446	916	1053	1058	770	883	678
60-64	258	236	232	219	276	361	341	398	418	258	303	278	321	256	287	244	339	448	484	418	403	316	321	298
65-69	145	138	161	131	162	202	221	177	204	119	152	153	199	170	164	186	228	276	462	446	403	272	310	280
70-74	74	65	52	65	84	120	95	83	102	94	70	91	89	82	89	125	171	215	208	237	253	199	257	293
75-79	44	36	34	40	27	34	94	79	67	33	29	37	95	73	47	49	62	73	262	234	176	86	111	123
80-84	21	29	11	25	29	29	46	44	48	46	41	45	46	45	41	33	54	74	150	153	156	99	129	123
85+	11	8	3	6	4	5	18	22	19	18	19	19	27	24	30	15	24	28	62	81	82	39	47	60

Сурет 20 – 2009–2022 жж. аралығындағы ҚР-дағы ерлер мен әйелдердің жас топтары бойынша сыртқы көші-қон

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

2009–2022 жж. аралығындағы ҚР-ң ерлер мен әйелдердің жас топтары бойынша сыртқы көші-қон көрсеткішін қарайтын болсақ елімізден қоныс аударған адамдардың негізгі бөлігі 20-24, 25-29 және 30-34 жас аралықтарындағы адамдар. Ол дегеніміз еліміздің экономикасына үлес қосу әлеуеті жоғары жас және орта жастағы азаматтарымыз басқа елге қоныс аударуды жөн көруде. Өз кезегінде аталған жастағы әйелдердің елімізден қонысзегінде табиғи өсімге теріс септігін тигізеді. Елімізден қоныс аударудағы жас және орта жастағы азаматтарымыздың үлесінің жоғары болуының себептерін анықтау үшін, бұл бағыттағы терең зерттеулер жүргізу

қажет деп есептейміз. Жылдан жылға елімізден қоныс аударған азаматтымыздың азаю тенденциясының болуына қарамастан, еліміздегі қоныс миграциясының теріс сальдосы орын алуда.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу нәтижесі бізге елдегі халықтың қазіргі жағдайы туралы толық түсінік береді және назар аударуды, сонымен қатар реттеуді қажет ететін бірнеше негізгі тенденцияларды анықтайды.

Біріншіден, халықтың жалпы саны және оның бүкіл ел бойынша таралуы мұқият зерттелді. Зерттеу нәтижелері географиялық бағытталған стратегияларды әзірлеу үшін маңызды болып табылатын қандай аймақтардың ерекше демографиялық қиындықтарға тап болатынын түсінуге мүмкіндік береді.

Екіншіден, 1999 және 2023 жж. салыстырғанда халықтың жыныстық-жас талдауы жүргізіліп, халықтың оң тенденциясы тікелей туудың өлімнен басым болуымен түсіндірілетіндігі айқындалды.

Жұмыстың үшінші аспектісі өмір сүру ұзақтығына, туу коэффициентіне, өлім-жітімге және көші-қонға қатысты. Туу мен өмір сүру ұзақтығының оң тенденциялары болғанымен, көші-қонның теріс сальдосы алаңдаушылық тудыратын мәселе болып табылады. Әсіресе жас және еңбекке қабілетті халықтың жаппай кетуі алаңдатады, бұл ішкі көші-қон бойынша апатты жағдай туғызады, ауылдық жерлер қалалардың пайдасына еңбек ресурстарынан айырылады. Сондай-ақ, біз елден ең көп жас және еңбекке қабілетті халық кететінін байқаудамыз.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (Грант № AP19680677 «Қазақстанның экономикалық-демографиялық дамуы: гендерлік аспектісі»).

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Vishnevsky A., Shcherbakova E.A. New stage of demographic change: A warning for economists // *Russian Journal of Economics*. 2018. No. 4. P. 229–248.
- 2 Britannica, The Editors of Encyclopaedia. «demography». *Encyclopedia Britannica*. 11 Jan. 2024. URL: <https://www.britannica.com/topic/demography>. (accessed: 20.01.2024)
- 3 Шабунова А.А., Калачикова О.Н. Демографические исследования ВолНЦ РАН: становление научной школы // *Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз*. – 2021. – Т. 14. – № 1. – С. 9–22.
- 4 Хоткина З.А. Российским гендерным исследованиям 30 лет: ретроспектива и перспективы // *Женщина в российском обществе*. – 2020. – № 2. – С. 26–37.
- 5 Бойченко Л.Д. Введение в гендерные исследования. – Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ. – 2003.
- 6 Kalabikhina I.E., Kazbekova Z.G. The impact of the first demographic dividend on economic growth considering human capital // *Journal of the New Economic Association*. 2022. No. 55(3). P. 81–100.
- 7 Kalabikhina I.E., Banin E.P., Abduselimova I.A., Klimentko G.A., Kolotusha A.V. The measurement of demographic temperature using the sentiment analysis of data from the social network vkontakte // *Mathematics*. 2021. No. 9(9). P. 987.
- 8 Kalabikhina I.E. Consequences of the COVID-19 pandemic from a gender perspective // *Woman in Russian Society*. 2022. No. 3. P. 60–76.
- 9 Алексеенко А.Н., Аубакирова Ж.С., Жанбосинова А.С. Этнодемографические эволюции и становление суверенной демографической системы в Казахстане // *Вестник Санкт-Петербургского университета. История*. – 2019. – Т. 64. – Вып. 4. – С. 1368–1385. URL: <https://doi.org/10.21638/11701/spbu02.2019.413>
- 10 Sidorenko A. Demographic transition and “demographic security” in post-Soviet countries expand // *Population and Economics*. 2019. No. 3(3). P. 1–22.

- 11 Доброхлеб В.Г., Кондакова Н.А. Гендерная составляющая демографической безопасности стран ЕАЭС // *Женщина в российском обществе. Специальный выпуск*. – С. 4–18.
- 12 Jingjie W., Xiaohong Yu. Birth policy changes and the sustainability of social medical insurance funds: implications for green growth // *Economic Change and Restructuring*. 2023. Vol. 56. No. 4. P. 2205–2225.
- 13 Privara A. Competitiveness of Germany and the Labour Market: A Migration Perspective // *Journal of Competitiveness*. 2022. No. 14(2).P. 116–134. . URL: <https://doi.org/10.7441/joc.2022.02.07>
- 14 Ikejiaku B.V. Migration, Poverty, the Role of State, (International) Law and Development in the Industrialised Countries of Europe // *Law and Development Review*. 2021. No. 14(2). P. 465–501.
- 15 Pécoud A. Philosophies of migration governance in a globalizing world // *Globalizations*. 2021. No. 18:1. P. 103–119. URL: <https://doi.org/10.1080/14747731.2020.1774316>
- 16 Amornkitvikai Y., Harvie Ch., Karcharnubarn R. The impact of demographic structure, human capital, migration and environmental degradation on economic growth in Asia // *Journal of Economic Studies Volume*. 2023. No. 50(2). P. 216–233.
- 17 Barker N., Davis C.A., López-Peña P., Mitchell H., Mobarak A.M., Naguib K., Reimão M.E., Shenoy A., Vernot C. Migration and resilience during a global crisis // *European Economic Review*. 2023. No. 158.
- 18 Ahmad N., Raid M., Alzyadat J., Alhawal H. Impact of urbanization and income inequality on life expectancy of male and female in South Asian countries: a moderating role of health expenditures // *Humanities and Social Sciences Communications*. 2023. No. 552.

REFERENCES

- 1 Vishnevsky A., Shcherbakova E.A. (2018) New stage of demographic change: A warning for economists // *Russian Journal of Economics*. No. 4. P. 229–248. (In English).
- 2 Britannica, The Editors of Encyclopaedia. «demography». *Encyclopedia Britannica*. 11 Jan. 2024. URL: <https://www.britannica.com/topic/demography>. (accessed: 20.01.2024). (In English).
- 3 Shabunova A.A., Kalachikova O.N. (2021) Demograficheskie issledovanija VolNC RAN: stanovlenie nauchnoj shkoly // *Jekonomicheskie i social'nye peremeny: fakty, tendencii, prognoz*. V. 14. No. 1. P. 9–22.
- 4 Hotkina Z.A. (2020) Rossijskim gendernym issledovanijam 30 let: retrospektiva i perspektivy // *Zhenshhina v rossijskom obshhestve*. No. 2. P. 26–37.
- 5 Bojchenko L.D. (2003) *Vvedenie v gendernye issledovanija*. – Petrozavodsk: Izd-vo PetrGU.
- 6 Kalabikhina I.E., Kazbekova Z.G. (2022) The impact of the first demographic dividend on economic growth considering human capital // *Journal of the New Economic Association*. No. 55(3). P. 81–100. (In English).
- 7 Kalabikhina I.E., Banin E.P., Abduselimova I.A., Klimenko G.A., Kolotusha A.V. (2021) The measurement of demographic temperature using the sentiment analysis of data from the social network vkontakte // *Mathematics*. No. 9(9). P. 987. (In English).
- 8 Kalabikhina I.E. (2022) Consequences of the COVID-19 pandemic from a gender perspective // *Woman in Russian Society*. No. 3. P. 60–76. (In English).
- 9 Alekseenko A.N., Aubakirova Zh.S., Zhanbosinova A.S. (2019) Jetnodemograficheskie jevoljucii i stanovlenie suverennoj demograficheskoj sistemy v Kazahstane // *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Istorija*. T. 64. V. 4. P. 1368–1385. URL: <https://doi.org/10.21638/11701/spbu02.2019.413>
- 10 Sidorenko A. (2019) Demographic transition and “demographic security” in post-Soviet countries expand // *Population and Economics*. No. 3(3). P. 1–22. (In English).
- 11 Dobrohleb V.G., Kondakova N.A. Gendernaja sostavljajushhaja demograficheskoj bezopasnosti stran EAJeS // *Zhenshhina v rossijskom obshhestve. Special'nyj vypusk*. P. 4–18.
- 12 Jingjie W., Xiaohong Yu. (2023) Birth policy changes and the sustainability of social medical insurance funds: implications for green growth // *Economic Change and Restructuring*. Vol. 56. No. 4. P. 2205–2225. (In English).
- 13 Privara A. (2022) Competitiveness of Germany and the Labour Market: A Migration Perspective // *Journal of Competitiveness*. No. 14(2). P. 116–134. URL: <https://doi.org/10.7441/joc.2022.02.07>. (In English).

14 Ikejiaku B.V. (2021) Migration, Poverty, the Role of State, (International) Law and Development in the Industrialised Countries of Europe // Law and Development Review. No. 14(2). P. 465–501. (In English).

15 Pécoud A. (2021) Philosophies of migration governance in a globalizing world // Globalizations. No. 18:1. P. 103–119. URL: <https://doi.org/10.1080/14747731.2020.1774316>. (In English).

16 Amornkitvikai Y., Harvie Ch., Karcharnubarn R. (2023) The impact of demographic structure, human capital, migration and environmental degradation on economic growth in Asia // Journal of Economic Studies Volume. No. 50(2). P. 216–233. (In English).

17 Barker N., Davis C.A., López-Peña P., Mitchell H., Mobarak A.M., Naguib K., Reimão M.E., Shenoy A., Vernot C. (2023) Migration and resilience during a global crisis // European Economic Review. No. 158. (In English).

18 Ahmad N., Raid M., Alzyadat J., Alhawal H. (2023) Impact of urbanization and income inequality on life expectancy of male and female in South Asian countries: a moderating role of health expenditures // Humanities and Social Sciences Communications. No. 552. (In English).

К.С. АЛПЫСБАЕВ,*¹

PhD, ст. преподаватель.

*e-mail: alpysbayev_kuan@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2644-2651

А.А. МУХАМАДИЕВА,²

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: ai-m77@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3775-1863

И.В. БОРДИЯНУ,²

PhD, профессор.

e-mail: bordiyanuilon@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7175-9829

Г.К. БРАУВАЙЛЕР,³

PhD, профессор.

e-mail: christian.brauweiler@fh-zwickau.de

ORCID ID: 0000-0003-0284-5667

¹Институт Сорбонна-Казахстан,

Казахский национальный

педагогический университет имени Абая,

г. Алматы, Казахстан

²Американский свободный университет,

г. Усть-Каменогорск, Казахстан

³Западно-Саксонский университет прикладных наук,

г. Цвиккау, Германия

ОБЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ

Аннотация

Согласно оперативным данным Бюро национальной статистики Агентства Республики Казахстан по стратегическому планированию и реформам от 14 ноября 2023 г. население Казахстана составило 20 000 000 человек. Несмотря на то что за последние годы наблюдается повышение данного показателя, нельзя исключать наличие демографических проблем в стране. В мировом рейтинге по численности населения из 242 стран Казахстан занимает 61 место. В свою очередь, учитывая, что плотность населения в стране составляет 7,3 человека на 1 км², специалисты высказывают мнение, что, для того чтобы численность населения соответствовала масштабам земельной территории страны, данный показатель должен быть увеличен в два раза. Учитывая, что среднегодовой прирост численности населения в Республике Казахстан составляет 1,2–1,3%, потребуется более 70 лет, чтобы население увеличилось вдвое. К основным показателям, влияющим на демографическую ситуацию в стране, относятся численность населения, его состав, показатели

рождаемости и смертности, количество заключенных браков и уровень разводов, а также случаи миграции. В этой связи считаем важным глубоко изучить данные показатели и на их основе принять меры, направленные на оптимизацию демографической ситуации в стране. Цель статьи – выработка предложений по увеличению численности населения страны на основе проведения глубокого анализа демографической ситуации Республики Казахстан, в том числе гендерного аспекта.

Ключевые слова: демография, миграция, численность населения, рождаемость, смертность, гендер, мужчины, женщины.

K.S. ALPYSBAEV,*¹

PhD, senior lecturer.

*e-mail: alpysbayev_kuan@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2644-2651

A.A. MUKHAMADIYEVA,²

c.e.s., associate professor.

e-mail: ai-m77@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3775-1863

I.V. BORDIYANU,²

PhD, professor.

e-mail: bordiyanuilona@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7175-9829

H-CH. BRAUWEILER,³

PhD, professor.

e-mail: christian.brauweiler@fh-zwickau.de

ORCID ID: 0000-0003-0284-5667

¹Sorbonne-Kazakhstan Institute of

Abai Kazakh National Pedagogical University,

Almaty, Kazakhstan

²American Free University,

Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

³West Saxon University

of Applied Sciences of Zwickau,

Zwickau, Germany

GENERAL TRENDS IN THE DEMOGRAPHIC SITUATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: GENDER ASPECT

Abstract

According to the operational data of the Bureau of national statistics of the agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and reforms as of November 14, 2023, the population of Kazakhstan was 20,000,000 people. Despite the fact that in recent years there has been an increase in this indicator, it is impossible to neglect the presence of certain demographic problems in the country. Kazakhstan ranks 61st among 242 countries in the world population ranking. In turn, given the fact that the population density in the country is 7.3 people per 1 km², experts say that in order to reach correspondence between the number of population and the size of the territory, it is necessary that this indicator is increased by no less than two times. Taking into account the fact that the average annual population growth in the Republic of Kazakhstan is 1.2–1.3%, it will take more than 70 years for the population to double. The main indicators that affect the demographic situation in the country include the population, its composition, birth and death rates, marriage and divorce rates, and migration conditions. In this regard, we consider it important to thoroughly study these indicators and, on the basis of this, take measures aimed at optimizing the demographic situation in the country. The purpose of the article is to develop suggestions for increasing the population of the country based on an in – depth analysis of the demographic situation of the Republic of Kazakhstan, including the gender aspect.

Key words: demography, migration, population size, fertility, mortality, gender, men, women.